

УДК 94(477)»19/...».093.3+821.161.2.092+82-5

Сидір Кіраль

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ТАРАС ШЕВЧЕНКО НА СТОРІНКАХ СПОГАДІВ ІРИНИ ЖИЛЕНКО ТА МИХАЙЛИНИ КОЦЮБИНСЬКОЇ

У статті проаналізовано спогади української письменниці Ірини Жиленко «Homo feriens» та літературознавця Михайлини Коцюбинської «Книгу споминів» із погляду впливу творчості Т. Шевченка на формування їхнього духовного світу та становлення їх як творчих особистостей.

Ключові слова: мемуаристика, документалістика, літературний процес, контекст.

The article analyzes «Homo feriens» by the Ukrainian writer Iryna Zhylenko and «Book of memoirs» by the literary scholar Mykhailyna Kotsiubyns'ka in the aspect of T. Shevchenko's creative activity impact on the formation of their spiritual world and their becoming as individuals and artists.

Keywords: memoirs, documentaries, literary process, context.

Artykuł przedstawia analizę «Homo feriens» ukraińskiej pisarki Iryny Zhylenko oraz «Księgi wspomnień» literaturoznawczyni Mychajłyny Kociubynskiej pod kątem wpływu na kształtowanie się ich duchowości i realizacji jako osobowości artystycznych twórczości T. Szewczenki.

Słowa-klucze: pamiętnikarstwo, dokumentalistyka, proces literacki, kontekst.

Постановка наукової проблеми. Драма екзистенційного вибору між чужим і своїм, між двома культурами в собі самому, коли одна із них тлумить іншу, супроводжувала, на жаль, багатьох українців. Згадаймо М. Гоголя, Є. Гребінку, М. Костомарова та ін., для яких Петербург був тим містом, у якому вони несли страшний тягар роздвоєння душі. Як слушно зауважує Оксана Забужко, що в «горнилі цієї драми відбувалося становлення нашої національної інтелігенції», серед якої Т. Шевченко був «першим інтелігентом, що виразно усвідомлює репрезентативність своєї діяльності щодо окремої й самодостатньої національної спільноти» [6, с. 42]. Інша письменниця Галина Тарасюк небезпідставно наголошує на тому, що для творчої інтелігенції не лише України, а й царської Росії Т. Шевченко став «... її неофіційним лідером і... символом боротьби прогресивних сил за економічні реформи в Росії, скасування кріпосного права та громадянську свободу», і саме українця в особі нашого Кобзаря прогресивна Росія проголосила «своїм найвищим моральним авторитетом» [11, с. 15].

Можна упевнено стверджувати, що й для українських шістдесятників Т. Шевченко був саме такою особистістю. Сповідуючи його ідеї, тогочасна національно свідомо інтелігенція у страшні роки радянського режиму рятувалана нашу мову, культуру, літературу від повзучої русифікації, вважаючи це національним лихом для України. Для шістдесятників Т. Шевченко — це взірць служіння рідному народові, яке, служіння, також стало для них сенсом їх життя. Підтвердженням тому є спогади Ірини Жиленко, Світлани Кириченко, Михайлини Коцюбинської, М. Плахотнюка, І. Дзюби, В. Шевчука, Б. Гориня та інших.

Спогади І. Жиленко «Номоferiens» (у перекладі з латинської «Людина святкуюча») одразу привернули увагу читачів та дослідників української документалістики як своїм змістом, так й унікальністю родо-жанрової побудови. У книзі напрочуд органічно переплелася автобіографічна оповідь поетеси з її спогадами про славетне покоління шістдесятників, зокрема художників та письменників, яких постійно пресувала комуністично-кадебістська тоталітарна машина — переслідування, арешти, заборона свободи слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про спогади І. Жиленко та М. Коцюбинської висловлено чимало цікавих суджень у працях О. Галича, А. Галича, Л. Касян, Г. Маслюченко, Л. Оляндер, К. Сардарян, Л. Тарнашинської та ін. Так, зокрема, спогади І. Жиленко «Номоferiens» визнано якнайпомітніше явище за останні роки не лише в контексті української мемуаристики про шістдесятництво, а й загалом у художній документалістиці. Найбільша їх цінність у тому, що авторка без особливого пафосу, щиро й відверто відтворює ті складні часи, коли багатьом письменникам, художникам, громадським діячам, представникам творчої інтелігенції «отверзлися уста» й вони наполегливо боронили свою гідність та право на рідну мову, на визнання національної приналежності й самобутності. Серед них І. Жиленко з особливою любов'ю називає імена Г. Кочура, Б. Антоненка-Давидовича, М. Лукаша, Аллу Горську, В. Зарецького, Є. Сверстюка, І. Дзюбу, В. Симоненка, А. Перебендю, Є. Концевича, О. Заливаху, Михайлину Коцюбинську, братів Горинів, всю родину Світличних та багатьох інших.

Постановка завдання. Творче становлення І. Жиленко й М. Коцюбинської відбувалось, вочевидь, не лише в контексті певних історичних подій та різного роду комунікацій з видатними людьми тогочасної доби, а й під впливом непересічних постатей минулих століть. Безперечним є те, що у їх житті такою знаковою особистістю був Тарас Шевченко, про якого, наприклад, І. Жиленко вперше згадує у другому розділі «Прамузика» першої книги спогадів, де роздумує над таїною людського народження, життя і смерті, намагається реконструювати й таїну народження музики своєї душі, що згодом перейде у її поетичне слово. Зрештою, більшість зі згаданих вище її сучасників також виростили під духовним патронатом Т. Шевченка й полишили свій помітний слід або на ниві шевченкознавства, або збагатили своїми творами українську Шевченкіану. Згадаймо ваговиті літературознавчі праці та новаторські есеї Є. Сверстюка, І. Дзюби, М. Коцюбинської про творчість Т. Шевченка, які здобули заслужене визнання не лише в Україні, а й поза її межами.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. І. Жиленко оповідає у спогадах про витоки свого «духовного українства» й називає три головні його складові: спілкування з бабусею як представницю неосвіченого, але мудрого й інтелігентного від природи українського селянства, народну пісню і поезію Тараса Шевченка. При цьому поетеса робить посутнє уточнення, що дату народження Кобзаря, незважаючи на її погану пам'ять на цифри, знала ще змалку та визнавала справжнім святом. Водночас дат смерті Т. Шевченка і «визволення його праху з Московії» для І. Жиленко не існувало, «бо для таких, як він, немає смерті», писала вона у листі до свого чоловіка В. Дрозда від 09.03.1966

року [5, с. 602]. Для І. Жиленко Тарас Шевченко — це «свята людина», отож письменницю обурювали брутальні статейки про нього на сторінках газети «Киевские ведомости» вже у часи незалежної України. Є всі підстави стверджувати, що саме завдяки Шевченкові вона не стала людиною «одного дня і одної миті», а «залишилася вірна одній землі, одним друзям, одній любові і одному покликанню», що саме через слово Шевченка, наголошує І. Жиленко, сповна збагнула своє національне коріння, яке «занурено так глибоко, що одірватися од нього можна тільки в смерть» [5, с. 27]. Про це свідчить її щоденниковий запис від 11.IV.1961 року: «Люблю ходити пізно ввечері університетськими коридорами. Сутінь коричнева, таємна. ...Довго стою перед погруддям Шевченка ...Скільки себе пам'ятаю — це ім'я і ця велика душа завжди були зі мною і в мені. Неможливо згадати, коли я вперше почула його вірші і його ім'я. Здається, що й народилася з ним у собі» [5, с. 92]. Датування І. Жиленко знакового моменту входження Шевченка як поета і людини у її свідомість — «народилася з ним у собі» — глибоко метафоричне, до певної міри навіть узагальнено-символічне. Гадаємо, що авторка не випадково акцентує увагу читача на тому, що для її ровесників, як, зрештою, для нині суцільних і прийдешніх поколінь, Шевченко був і є чимось особливим у житті кожного із нас. Шевченкова геніальність, його любов до України й рідного народу, наголошує поетеса, мають бути навечно «з нами і в нас». І. Жиленко свідомо підкреслює визначальну складову щодо рецепції слова Шевченка в широкому філософському його розумінні: без усвідомлення нами тої простої істини, що думи й думки Т. Шевченка, його свободолюбність, жертвовність мають бути у кожного «з нас у собі», адже Україна як держава, а українці як повноцінна нація за інших обставин та вибору інших духовних критеріїв — не відбудуться! Переконливим доказом тому є не лише груднево-лютневі суспільно-політичні події в Україні 2013–2014 рр., а й фактична спроба московських карликів-вождів завоювати нашу країну. Можна, зрештою, прикріпити «на відлозі піджака» значок із зображенням Шевченка, як практикували це деякі однокурсники І. Жиленко (нині ж хизуються значком-тризубцем), аби заявити про свій патріотизм, який часто-густо на тому й закінчувався. Однак бути справжнім українцем, яким був і є Т. Шевченко, то цього занадто мало [5, с. 101].

Читання поезії Т. Шевченка, виконання пісень на його слова були органічною складовою студентського життя І. Жиленко та її ровесників. Вона щиро зізнавались, що саме Шевченкова поезія, його слово народжувало у їх душах почуття прекрасного, доброго і водночас почуття якогось світлого суму. На жаль, цей світлий сум невдовзі перейде у чорний смуток, про що свідчать листи І. Жиленко до В. Дрозда, написані у травні-червні 1964 року, коли духовну свободу України почали з усіх сил туго обмотувати русифікаторським компартійно-маланчуківським мотуззям неволі. Так, зокрема, у листі від 17.03.1964 року І. Жиленко оповідає про невдачу щодо проведення Шевченківського вечора — від новаторського змісту сценарію, який підготувала творча молодь, «залишилися ріжки та ніжки».

Тогочасні Шевченківські урочистості відбувалися, згадує І. Жиленко, під пильним наглядом «ідеологічних» бійців КДБ, а парк біля пам'ятника Шевченка в Києві «було оточено міліцією, «сторонніх» не пускали!». А в іншому свято-

му для українців місці, у Каневі, «не можна було цілий день і близько підійти до пам'ятника. Від самого підніжжя він був оточений. Наші хлопці хотіли покласти на могилу калину. Це їм вдалося тільки пізно ввечері. Річ у тім, що мав приїхати Скаба (компартійний і державний діяч. — С. К.) класти вінок. Через те на всій дорозі до Канева через кожні десять кроків стояв мільтон!» [5 с. 274].

Та незважаючи на такі «запобіжні» заходи, засвідчує у спогадах І. Жиленко, народ бунтував, прорвався до приміщення Оперного театру, де проходили урочистості, співав у вестибюлі «Думи мої, думи мої» та «Заповіт», організував стихійний мітинг, на якому декламували твори Т. Шевченка. Неочікуваною сенсацією тогорічних свят стало й те, зазначає І. Жиленко, що через недогляд на запрошенні було видрукувано дві цитати із творів Шевченка, які, «звівши докупи, можна прочитати таке: «Караюсь, мучусь, але не каюсь... В сім'ї вольній, новій...» [5, с. 309]. Про все це як очевидець тих подій вона докладно оповідає у листах до В. Дрозда, що відбував свою солдатчину як покарання за «інакомисліє». На жаль, ювілейні заходи із вшанування Кобзаря у компартійні часи перетворювалися на фарс, який ставав нормою, до того ж Т. Шевченко трактувався як атеїст, інтернаціоналіст і борець з українським буржуазним націоналізмом. І все це «показушне, помпезне, лицемірне» дійство, справедливо наголошує авторка спогадів, тривало упродовж багатьох років. Її обурювало й те, що ювілейного 1964 року зображення Т. Шевченка ліпили «навіть на цукерках та мильних обгортках. Бідний Тарас Григорович! Він хотів, щоб його пом'янули «незлим, тихим словом». Але він ніколи, мабуть, не зміг би уявити, який жалюгідний фарс зроблять з його роковин. Я не ходжу на жодне збіговисько і не читаю преси. Бридко» [5, с. 309].

І. Жиленко була свідком тих жахливих подій, коли 1964 року по-варварськи знищили унікальний шевченківський вітраж у червоному корпусі Київського університету, створеного талановитим художником О. Заливахою у співавторстві з А. Горською, Л. Семикіною, Г. Зубченко, Г. Севрук. Якщо у згаданому вище листі звучала лише тривога про можливе варварство, але ще жевріла надія на прятуюнок талановитого витвору мистецтва, то вже наступного дня, 18 березня, вона із жахом напише, що за наказом ректора І. Швеця, аби уникнути громадського обговорення, «вітраж розламали, а до університету нікого не пускали» [5, с. 274]. Найогиднішим й до безміру цинічним було те, що вся ця вакханалія із погромом відбувалася на очах Л. Семикіної, «якій порадили «убираться вон и не мешать». І. Жиленко передає ті страшні хвилини неймовірного приниження не лише пам'яті Т. Шевченка, а й людської й національної гідності: «Люда аж чорна, каже: «Ніби рідну дитину різали на очах». Опанас ще більше посивів. Це вже не жарти, не гра в КТМ (Клуб творчої молоді. — С. К.). Алла стояла в кутку, спиною до гурту і плакала. Стельмах усе повторював: хуліганство, бандитизм» [5, с. 274]. Однак навіть такий авторитетний письменник як М. Стельмах не зміг зупинити антиукраїнський маховик, що був запущений радянською владою і ламав своїми тяжкими компартійно-кадебістськими жорнами відчайдушне протистояння національно-свідомої інтелігенції по всій Україні.

Все це робилося свідомо й цілеспрямовано, адже партійні керманічі прекрасно розуміли, що справжній митець — це душа кожного нашого народу і держави,

а Шевченко, як слушно твердить І. Жиленко, фактично є тою душею України як держави, яку і царська Росія, і тодішня (та й недавня також) влада люто ненавиділи. Та попри все, оптимістично заявляє поетеса, Тарас Шевченко, — це «такий Колос, із якого ні радянська влада не насмілилася дуже ґрунтовно вилучити «націоналістичні ухили», ні сучасні українські товстосуми не насміляться вилучити «холопські симпатії» [5, с. 323].

У травні 1965 року І. Жиленко пише В. Дрозду, що під час чергових роковин «визволення Шевченка з московської землі», тобто перепоховання його праху, народ всупереч заборонам влади знову зійшовся до пам'ятника Кобзареві в Києві, де арештували багатьох аспірантів, студентів, яких «тримали до ранку, ображали, погрожували. Із знайомих було взято Бориса Мамайсура, поета. Він нездужає на епілепсію. У буцегарні з ним стався напад. А ті бовдури вирішили, що він прикидається, і поводитися з ним жахливо. А під ранок викликали лікаря» [5, с. 547]. Ось де ховаються витoki сучасного «Беркута» та інших політичних «птахів-хижаків», які нищили й далі продовжують нищити українську культуру.

І. Жиленко згадує й про знамениту актрису Тетяну Цимбал, яка блискуче декламувала твори Т. Шевченка. Під враженням від почутого І. Жиленко точно діагностує, чому на вечорах шанованої народом актриси «як завжди, на одного глядача — три нашорошені тіні», тобто працівники КДБ. І. Жиленко іронізує, що вона б «на місці власть предрержащих заборонила б читати Шевченка взагалі. У нього кожне слово — важке і непримиренне, сповнене крамольного, як на наш час, змісту. Це — щодо політичності його поезії». І. Жиленко глибоко переконана і в тому, що «поряд з віршами Шевченка — не звучить ніхто. Усі якось в'януть і слабнуть. Шевченко — один». А тому, небезпідставно стверджує, що «уся наша «новаторська» література — штучна, претензійна і млява. Отже, сила поета далеко не в новаціях, а в самім собі» [5, с. 308]. Отож, І. Жиленко не лише влучно визначила сутність й вічну актуальність Шевченкового слова, його «непримиренність» до будь-якого зла «у всі віки й усі часи», але й крізь призму цієї означеної нею актуальності критично оцінювала творчі шукання та здобутки своїх і наших сучасників, зокрема І. Драча. Зрештою, цей діагноз («штучність, претензійність, млявість») стосується й української літератури початку ХХІ століття. До речі, для І. Жиленко та її ровесників Тарас Шевченко навіть «гніватись умів геніально» [5, с. 325]. Ця оригінальна думка письменниці про унікальну грань таланту Кобзаря, на наше переконання, актуальна й понині.

Міркуючи над сутністю літературного процесу початку ХХІ віку, роздумуючи над питанням про роль митця в суспільстві, зокрема генія як такого, І. Жиленко апелює до думки Б. Пастернака, який у розвідці про творчість Рільке подає, так би мовити, своє культурологічне тлумачення лексеми «геній»: «Геній є не що інше, як найрідкіснійший і найбільший представник породи звичайних пересічних людей часу, її безсмертне виявлення. Геній ближчий до звичайної людини, рідніший їй, ніж різновиди людей надзвичайних, які складають юрму біля літературної богемии» [5, с. 342]. Цілковито сприймаючи оці думки Б. Пастернака, І. Жиленко припасовує їх саме до Тараса Шевченка, якого справедливо зараховує до «найбільших геніїв світу».

До спадщини Т. Шевченка І. Жиленко апелювала дуже часто. Так, наприклад, коли у листах до В. Дрозда обговорювалася проблема взаємозв'язку літератури і народної творчості, то взірцем такого унікального й природного поєднання і взаємозв'язку вона називала саме твори Т. Шевченка. На її думку, ця унікальність спричинена й тим, що, окрім вродженого таланту, письменник повинен мати ще й «виболілу до дна душу за свій упосліджений народ, як у Шевченка. А отака душа, на жаль, рідкісніша за літературний талант» [586]. Без такої душі, вважає І. Жиленко, «індивідуальний талант не встигне вигулькнути з маси народної, як поспішає у велику метрополію і стає класиком російської літератури». І. Жиленко із сумом констатує, що український і єврейський народи, на жаль, «найбільш «падкі» на зрадництво», яке безкомпромісно засуджував Т. Шевченко.

Т. Шевченко фігурує й у вісімнадцятому розділі другої книги спогадів І. Жиленко з оригінально-образною назвою «Цвітіння сивини». Творився цей розділ тоді, коли авторці виповнилося вже 62 роки. І. Жиленко зізнається, що їй писалось у ту пору якимось по-особливому піднесено, «не так, як завжди», і «треба було мені зістаритися, — іронізує мисткиня, — щоб зрозуміти, нарешті, що таке поезія і як потрібно її писати». Вона не сприймала «ребуси модернових поетів», їх «претензійну гру в обраність, амікошонство і епатаж», оскільки розуміла, що «поезія — це невимовне, невловиме чаклунство, життєва сила, яка наповнює слово світлом і простором» [5, с. 713–714]. Саме Т. Шевченко відкрив їй істинну сутність поезії, бо «якось у пору цвітіння дерев, милуючись квітучим вишняком», поетеса «раптом почала промовляти вірш Шевченка «Садок вишневий коло хати...». І аж задихнулась від свіжості, пронизливого світла і велетенського огрому світу Божого, захищеного в тих простих рядочках. Я мовби вперше «побачила» цей геніальний твір. Це саме те слово, яке сотворює світ.<...> Не буває ні поезії «для народу», ні «елітарної» поезії. Є тільки ПОЕЗІЯ. Вона або є, або її немає.<...> Поезія — це дихання Всесвіту. Як і Музика» [5, с. 714]. Бо й справді, Шевченкове слово наповнює наші серця отим потужним «світлом і простором», отою таїною музики людської душі, адже тільки такі святі люди, наголошує І. Жиленко, як Шевченко, Бах, Рафаель, «виправдовують існування людини на Землі» [75, с. 722].

Згадуючи, як небайдуже ставився В. Дрозд до музейної справи, зокрема щодо створення музею трипільської культури, І. Жиленко оповідає, що добровільно погодилася на те, аби її рідний муж «оголив стіни, віддавши до музею мало не всі ікони, картини примітивного малярства, вироби з дерева, рушники тощо». Однак розпрощатись із «лубочним Шевченком», купленим свого часу в Києві на Сінному базарі, вона не змогла, а на чоловікове звинувачення у міщанстві «послала його туди, куди завжди посилаю і куди він звик відправлятися» [5, с. 745]. Таку свою «агресивність» витлумачує сама ж І. Жиленко: вона бажала «бачити довкола себе щось гарне, аби й собі творити красу». Саме Шевченко, а тим більше «лубочний», дарував І. Жиленко оту красу, будив у її душі щось величне і світле, випромінював найбільший заряд добра й любові для її творчості, за яку була удостоєна найвищої нагороди — Державної премії України його імені у 1996 році. Про цей щасливий момент свого життя І. Жиленко, до речі, пише досить сучасно, полишивши читачеві лише спогад про «...суперечку зі Славком Чорноволом (в кулуарах Опері

після вручення нам Шевченківських премій): на якій стороні грудей слід носити лауреатський значок із зображенням Шевченка. Славко твердитиме, що — на правій, аби Шевченків профіль був обернений до серця. А я сміятимусь: «Славко, ти подумай своєю головою. Яка радість Шевченкові дивитися на мою другу старіючу цицю? Хай дивиться на світ Божий, де стільки гарних молодих дівчат» [5, с. 724].

Таке жартівливе ставлення до Шевченка ніяк не означало переступу отої святості поетового слова, яку, тобто святість, вона незрадливо берегла у своїй душі упродовж життя. Відповідно до набутої житейської мудрості і поезія Шевченка, і ставлення до нього як до людини й митця набувало в І. Жиленко нових барв, нового прочитання й розуміння, нового сприйняття. Так на початку 2000 року І. Жиленко відвідала виставку художника Веніаміна Кушніра, яка проходила в Політехнічному інституті. Його картини вражали «своєрідністю, витонченістю, глибинністю і печаллю», якої не було у художника в роки їхньої «буремної молодості», тобто в 60-ті роки ХХ століття. Та найбільше, зауважує І. Жиленко, «приголомшив портрет Шевченка: біле вбрання, майже біблійне — аж до босих ніг. У безсило опущеній руці — присохле, блаженське гронце калини. І очі! Неймовірні! Очі самого Веніаміна (я їх добре пам'ятаю) — такі нестерпно-стражденні, розгублено-дитячі. Аж докірливі (мовляв, Господи, чому ти поклав цю ношу саме на мене?). Горло перехопило» [5, с. 730]. І далі вона слушно зауважує, що лише «час витончує душі людські», й на підтвердження висловленого згадує мозаїку Опанаса Заливахи «Тарас Шевченко», створену в 60-х роках, яка «аж волала гнівними багряно-чорними кольорами: «Чи буде суд? Чи буде кара?..». То був наш, земний, Шевченко. Побратим по боротьбі», якому, до речі, духовна посестра І. Жиленко Михайлина Коцюбинська готовабула б, як й І. Світличному, носити передачі в тюрму. З картини В. Кушніра він поставав «уже позамежним і всесвітнім, мов Христос: і в ногах, на звитку, слова: «І мертвим, і живим, і ненародженим...» Це вже щось — згори, звідти...» [5, с. 730].

У родині М. Коцюбинської, як свідчать її «Книга споминів» [8], слово Поета звучало завжди, адже це був улюблений письменник її матері Катерини Яківни Бедрізової, що походила з родини кримських вірмен. Особливу насолоду Катерині Яківні дарувало читання «Щоденників» Т. Шевченка. Саме з матір'ю шкільна золота медалістка, здавши документи на українське відділення філологічного факультету Київського університету, вирушила пароплавом у серпні 1949 року до Канева: «Це була, — згадує М. Коцюбинська, — моя перша “особиста” зустріч із Шевченком. У книзі вражень відвідувачів я залишила запис — юнацьку клятву вірності Шевченкові й рідній культурі» [8, с. 25]. Вірність і Шевченкові, і даній клятві служити рідній культурі М. Коцюбинська берегла до останку своїх днів, ніколи й ні за яких обставин життя не зрадила дану там, у Каневі, обітницю.

Ще в студентські роки М. Коцюбинська бере активну участь у роботі об'єднаної студентської наукової конференції Київського, Тбіліського й Ленінградського університетів у Ленінграді, де виступає з доповіддю про російські повісті Т. Шевченка. Згодом допомагає в організації ювілейного вечора Т. Шевченка у Жовтневому палаці за сценарієм Є. Сверстюка, захоплено відгукується про його ж лекцію про Т. Шевченка, прочитану в Художньому інституті.

Як член товариства «Знання» М. Коцюбинська мандрує до Таллінна (1961) та Баку (1964), де виступає на офіційних вечорах з нагоди ювілейних дат Шевченка. Окрім того, у тих містах, наголошує мемуаристка, «заявок... було чимало, іноді випадало навіть по дві лекції на день». У «Книзі споминів» М. Коцюбинська розкриває «секрети» своїх успішних виступів перед іншомовною публікою у школах, бібліотеках, робітничих гуртожитках та на підприємствах. А суть «секретів» полягала у тому, що лектор «намагалася розповідати просто й задушевно, ненав'язливо», водночас «твердо» показуючи «велич українського генія і його значення для самосвідомості народу» [8, с. 39].

У Баку М. Коцюбинській довелося виступати під час обідньої перерви на швейній фабриці й, зрозуміло, що радянські «робітничі слухали, жуючи свої бутерброди». Та сталося непередбачуване: одна із них попросила прочитати весь текст поеми Т. Шевченка «Катерина». І далі М. Коцюбинська описує магічну дію Шевченкового слова на багатонаціональну аудиторію: «Я розкрила «Кобзар» і виконала їхнє прохання (читала в оригіналі). Жінки уважно слухали, дехто витирала сльози» [8, с. 40]. У столиці Азербайджану, пригадує вона, трапилася з нею й інша кумедна придибенція: її запросили виступити з лекцією про Шевченка у клубі пожежників під час презміни робітників, яка, зазвичай, відбувалася о 8-й годині ранку. На неабиякий подив постояльців готелю та й самої лекторки до цього клубу її було доставлено пожежною машиною. Та найцікавіше М. Коцюбинську очікувало попереду: «Аудиторія виявилася багатонаціональною і напрочуд пильною — один із присутніх навіть процитував аналогічні шевченкові рядки з патріотичної поезії Махтмакулі». А насамкінець до неї «...підійшов, — з особливою теплотою згадує М. Коцюбинська, — старий чоловік-азербайджанець: «Батько-мати є? — Ні. — Сестра-брат є? — Ні. — Будеш мені сестра...» [8, с. 40]. Саме там вона познайомилася з іранськими емігрантами-комуністами (о, іронія долі!), один із яких «з усією душею відгукнувся на Шевченкове «Мені тринадцятий минало» й мріяв, як колись Шевченко, бути похованим на своїй батьківщині, у рідному Ширазі, а у листах до М. Коцюбинської називав її «Михайлина-ханум».

Виступ М. Коцюбинської у Баку 1964 року на урочистому вечорі транслювався по республіканському радіо. Зрозуміло, що таку нагоду для зміцнення «дружби народів» вона використала сповна й вдалася до хитрого, але далекоглядного маневру, який увінчався тріумфом не лише для лектора, а й для утвердження величі Т. Шевченка: «Я сказала тоді, — згадує вона, — що загалом ювілейну дату краще відзначати вдома, але я тут почуваю себе як удома, бо поет, який написав “Кавказ”, не може бути чужим народам Кавказу. І темпераментно прочитала напам'ять в оригіналі великий уривок з поеми. Що тут зчинилося! Всі повставали зі своїх місць, щось кричали: “Слава Україні!” — переклали мені. Після закінчення вечора голова товариства “Знання” доручив своєму заступникові провести мене до готелю, аж до дверей номеру — “щоб не вкрали”» [8, с. 40]. У зв'язку із цим спогадом М. Коцюбинської, у жилах якої текла вірменська кров, перед нами зримо постає незабутній і водночас печально-сумний епізод в історії Революції Гідності на Майдані 2014 року, коли українець вірменського походження Сергій Нігоян незадовго до загибелі так проникливо і з великою любов'ю, як свого часу М. Ко-

цюбинська у Баку, читав уривки із Шевченкового «Кавказу». На жаль, ця перша смерть розпочала трагічний відлік Героїв Небесної Сотні, які, без сумніву, йшли на вірну смерть за свободу України, натхнені ідеями геніального Шевченка, портreti якого прикрашали бунтівний Євромайдан.

Новаторськими за своїм змістом були й розвідки М. Коцюбинської про Кобзаря, творчість якого розпочала серйозно вивчати, як уже згадувалось вище, ще студенткою Київського університету імені Тараса Шевченка. Так, зокрема, на п'ятому курсі вона блискуче виступила з доповіддю про переклади Шевченка англійською мовою на конференції, яку проводив Інститут літератури АН України. «На той час, — згадує М. Коцюбинська, — це була нова, недосліджена тема», а її виступ «мав великий успіх», після якого «вічно екзальтований Дмитро Косарик... кинувся до трибуни, вирвав з вазона квіточку примулу й урочисто вручив мені...» [8, с. 26]. Працюючи над кандидатською дисертацією про поетику Т. Шевченка і український романтизм, зізнається М. Коцюбинська, вона відкрила для себе «... цілі поклади невідомого... з історії української — і не лише української — літератури й уперше по-справжньому осмислила її, і, зокрема, Шевченка, у світовому контексті» [8, с. 27]. Згодом цей науковий досвід стане солідним підґрунтям її планової роботи про поетику Т. Шевченка, яку успішно завершила ще 1966 року. Однак «одіозність прізвища» авторки, тобто її приналежність до «інакомислячих» інтелігентів того часу та через «оглуплювання тексту» рукопису рецензентами Н. Крутиковою та П. Колесником монографія «Етюди про поетику Шевченка» побачила світ лише 1990 року. Отож, заборона на справді наукове шевченкознавство М. Коцюбинської тривала майже 24 роки, хоча її статті, опубліковані в тогочасній радянській періодиці, мали неабиякий успіх поза Україною. Так, наприклад, авторитетний канадський шевченкознавець Ю. Луцький в одному з листів до М. Коцюбинської зізнавався, що вона «як дуже цікавий критик Шевченка» була «першою», що писала про поетику Шевченка «...так, що я міг Вас читати серед радянської сірjатини» [8, с. 242].

Про глибоке знання М. Коцюбинською творчості Т. Шевченка та тонке відчуття нею його поетичного слова свідчить й інший цікавий епізод з її талліннських мандрів, докладно описаних у «Книзі споминів». На вечорі після урочистого засідання читалися вірші Шевченка в перекладі на естонську мову. Викладач Талліннського університету, який супроводжував київську гостю, запропонував їй «...вгадати за перекладом оригінал. І я вгадала — за неповторною живою інтонацією — «Минають дні...». М. Коцюбинська справедливо стверджує, що якраз ота велика сила Шевченкового слова, ота «жива» його інтонація потужно впливала на слухачів і «ламала» усталені етнічні канони: «Незважаючи на відому балтійську стриманість, і моє слово, і концерт сприймали дуже тепло, а після всього до мене за кулісами підійшов літній естонець, узяв мою руку у свої і задумливо сказав: «Тепер я знаю, як українці люблять свого поета» [8, с. 40].

Той факт, що і в Баку, і в Таллінні публіка так тепло й сердечно сприймала Шевченкове слово, неабияка заслуга й М. Коцюбинської, адже для неї геніальний український Поет, перш за все, був найвищим мірилом Правди, Добра і Справедливості. У «Книзі споминів» авторка розповідає про «пам'ятну розмову» із

відомим радянським шевченкознавцем Є. Кирилюком напередодні виключення її з лав комуністичної партії. На вимогу М. Шамоти М. Коцюбинську перевели з відділу теорії літератури у відділ шевченкознавства, аби вона «не плямувала його ідеологічної чистоти». Є. Кирилюк, завідувач відділу шевченкознавства, був людиною доброю, однак «полохливою», знав Михайлину ще з дитинства, щиро переживав і хотів уберегти її від «гріха»: «Завівши мене в якийсь куток, де нас не могли підслухати, він розповів, як під час чергової кампанії боротьби з українським буржуазним націоналізмом він каявся на всіх можливих рівнях, аж доки десь угорі не розібралися й не відкинули звинувачень» [8, с. 51–52]. Зрозуміло, що таку тактику поведінки Є. Кирилюка М. Коцюбинська категорично відкидала, та й, зрештою, в чому вона мала каятись! Для неї неприйнятною була духовна роздвоєність душі Є. Кирилюка, який упродовж багатьох років вивчав творчість Т. Шевченка, а в «житті поведився так не по-шевченківськи», так і не збагнувши головної й визначальної лінії життя Поета — непримиренність із неправдою, зі злом, з малістю людського духу. М. Коцюбинська була глибоко переконана в тому, що якби Шевченко жив у той час, то він би однозначно був не з Є. Кирилюком на вченій раді, а «із Світличним у камері», і вона б носила у тюрму і Шевченкові, і Світличному передачі... На цьому розмова урвалася» [8, с. 52]. Власне, цей епізод у спогадах М. Коцюбинської захоплює читача не лише мужністю їх авторки, а й глибоко розкриває найвищий вияв «етичного ідеалізму», «другим полюсом якого неодмінно виступає обов'язок», коли йшлося про поняття офірності, що було притаманне М. Коцюбинській, Є. Сверстюкові й загалом усім шістдесятникам, про що слушно зауважує Л. Тарнашинська.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Листи, щоденники, спогади, художні твори й картини, наукові шевченкознавчі розвідки шістдесятників проливають світло на таїну, так би мовити, їх «першого причастя» словом Т. Шевченка. Отож, якщо вести мову про екзистенційний вибір шістдесятників між своїм і чужим, що агресивно насаджувалося в часи радянської тоталітарної системи (на жаль, цей процес триває й досі), то для Ірини Жиленко, Михайлини Коцюбинської та їх друзів у цьому виборі надзвичайно важливу роль відіграла саме творчість Тараса Шевченка, його страдницьке, але водночас величне життя їхнього «побратима по боротьбі».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бублейник Л. В. «Номо feriens» — «Минуле і думи» Ірини Жиленко / Л. В. Бублейник, Л. К. Оляндер // Вісн. Дніпропетров. ун-ту ім. А. Нобеля. Серія «Філологічні науки». — Дніпропетровськ, 2013. — № 1 (5). — С. 94–99.
2. Гажа Т. П. «...Повідати світові своїм, жіночим голосом», або шістдесятництво крізь призму мемуаристики: «Номо feriens» Ірини Жиленко (1997–1998) / Т. П. Гажа // Вісник. — Серія «Філологічні науки» — Х., 2002. — С. 296–302.
3. Галич О. А. Документальна література та глобалізаційні процеси у світі: монографія / О. А. Галич. — Луганськ : СПД Резніков В. С., 2013. — 264 с.
4. Галич А. Ірина Жиленко та Володимир Дрозд: Автопортрет і портрет у мемуарному тексті / Артем Галич. — Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Філо-

логічна»: зб. наук. пр. / уклад. Р. А. Криловець. — Остріг : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. — Вип. 41. — С. 150–152.

5. Жиленко І. *Nomo feriens*: Спогади / Ірина Жиленко; передм. Михайлини Коцюбинської «Нам є на щоозиратися»: Свято спогадів Ірини Жиленко. — К. : Смолоскип, 2011. — 813 с.

6. Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу / Оксана Забужко. — К. : Абрис, 1977. — 142 с.

7. Касян Л. «Книга життя» Ірини Жиленко: «*Nomo feriens*» в автобіографічному дискурсі / Л. Касян // Слово і Час. — 2012. — № 6. — С. 41–49.

8. Коцюбинська М. Книга споминів / Михайлина Коцюбинська. — К. : АКТА, 2006. — 288 с.

9. Маслюченко Г. О. Художні мемуари та автобіографічна повість в українській літературі 90-х років ХХ століття: дис. ... канд. філол. наук / Г. О. Маслюченко. — Дніпропетровськ, 2004. — 212 с.

10. Сардарян К. Г. Епістолярії Ірини Жиленко в біографічному та історико-культурному контексті / К. Г. Сардарян. — Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2014. — 215 с.

11. Тарасюк Г. Тарас Шевченко — моральний авторитет Росії: Уроки Кримської війни / Галина Тарасюк // Українська літературна газета. — 2014. — № 7 (117). — 11 квітня — С. 15.

12. Тарнашинська Л. Б. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: (іст.-літ. та поетик. аспекти) / Людмила Тарнашинська. — К. : Смолоскип, 2010. — 627 с.

13. Тарнашинська Л. Б. Сюжет Доби: дискурс шістдесятництва в українській літературі ХХ століття / Людмила Тарнашинська. — К. : Академперіодика, 2013. — 674 с.

14. Яшина Л. І. І. Жиленко про літературне покоління шістдесятників як співтовариство творчих індивідуальностей у книзі «*Nomo feriens*» / Л. І. Яшина // Актуальні проблеми слов'янської філології: Лінгвістика і літературознавство. — К., 2006. — С. 331–337.